

Original Article

Identifying Citable Legal Bases in Compensation Claims Against the State, A Comparative Perspective on English Law

Rahele Tahmasbi AhangarKola¹ , Ali Babayi Mehr^{*2} , Seyyed Hasan Hosseini Moghadam³

¹ PhD student in Public Law, Sari Branch, Islamic Azad University, Sari, Iran.

² Assistant Professor, Department of Law, Babol Branch, Islamic Azad University, Babol, Iran.

³ Associate Professor, Faculty of Law and Political Science, University of Mazandaran, Babolsar, Iran.

[10.22080/lps.2026.31763.1884](https://doi.org/10.22080/lps.2026.31763.1884)

Received:

May 14, 2026

Accepted:

May 29, 2026

Available online:

September 11, 2026

Keywords:

Fault, Government, Compensation for Damages, General Court, Administrative Justice Court, High Court, County Courts

Abstract

The foundations of compensation for damages, in terms of the necessity or non-necessity of the existence of fault in the harmful act, are divided into fault-based liability, such as the fault theory, in contrast to liability without fault, which includes theories such as risk creation, guarantee of rights, and the like. Claims for compensation against the government are likewise not exempt from this rule and, as an instance thereof, must be placed within this classification. The question of the present research is this: upon which of the aforementioned theories may the authorities adjudicating claims for compensation against the government, such as the General Court and the Administrative Justice Court, rely in proceeding with adjudication and issuing judgments? There exists the belief that the basis of civil liability in Iranian law, following the enactment of the Civil Code, is solely fault; therefore, the basis of claims for compensation against the government can likewise be nothing other than this. In the present research, through analytical and descriptive examination, it was addressed that not only is the basis of civil liability not confined to fault, but also that the General Court, in adjudicating claims for compensation against the government, may, as the case may require, make use of any of the bases of civil liability. However, because pursuant to Note 1 of Article 10 of the Law on the Organization and Procedure of the Administrative Justice Court enacted in 2023, the Administrative Justice Court possesses jurisdiction to hear claims only where the damage inflicted results from violation in the execution of legal duties or omission thereof (as an instance of fault), and otherwise lacks jurisdiction to hear the matter, it may therefore rely solely upon the fault theory as the basis of governmental liability in compensating damages inflicted upon citizens. In the legal system of England, there exists no special and independent authority for adjudicating administrative claims, and such claims are examined within the framework of the general courts and on the basis of liability arising from fault.

***Corresponding Author:** Ali Babayi Mehr

Address: Islamic Azad University, Babol, Iran.

Email: gatbabayee@iauc.ac.ir

Extended Abstract

1. Introduction

In classifying the foundations of state civil liability, some scholars locate its basis within fault-based liability, while others place it under the theory of strict liability (liability without fault), encompassing doctrines such as risk theory, the guarantee of rights, and analogous frameworks. Broadly speaking, doctrines including fault, risk, guarantee of rights, the rule of law, human rights, equality of individuals in bearing public costs, public welfare, and the theory of sound administration may all serve as legal foundations for state liability in compensating citizens for harm caused by its deleterious acts. Concurrently, principles and rules such as *lā ḍarar* (the prohibition of harm), *itlāf* (destruction), *tasbīb* (causation), *ʿalā al-yad* (liability for possession), and *ihtirām* (respect for rights) are advanced as jurisprudential (*fiqhī*) bases in this regard.

The fundamental question, however, is which of these grounds is actually admissible as a basis for liability before adjudicatory bodies? To what extent are the Court of Administrative Justice and the general courts free to rely on these foundations, and may they adjudicate claims and render judgments based upon them?

This article proceeds to examine the basis of state civil liability in English courts, offering a comparative perspective on English law. It further addresses whether England likewise features multiple adjudicatory bodies competent in this domain, and in any event, what constitutes the basis of state liability within the English legal system.

2. Methods

This article adopts a descriptive-analytical methodology. Accordingly, the authors have consulted and examined library-based sources, gaining access to primary and authoritative references containing theories and doctrinal elaborations relevant to the subject matter. Following a thorough study of the said sources, the pertinent opinions, ideas, solutions, and essential points were extracted and subsequently analysed. Each of these views and theories was critically examined, and through a rigorously scholarly approach involving critique and rebuttal of all prior theories and proposed solutions, every such theory was subjected to critical challenge. Ultimately, through meticulous examination and the presentation of legal evidence and documentation, the authors propose a new scholarly solution in this field.

3. Results

Pursuant to Note 1 to Article 10 of the Law on the Organization and Procedure of the Court of Administrative Justice, enacted in 2023 (1402 AH), the Court of Administrative Justice has jurisdiction over claims for compensation brought against the state only where the state, through a harmful act (namely, a breach of statutory duties or omission thereof, as an instance of fault), has caused harm to citizens. Failing that, by operation of the rule set forth in the said Note, claims for compensation against the state fall within the jurisdiction of the general courts. Accordingly, the Court of Administrative Justice is exclusively empowered to rely on the fault basis in compensation claims against the state, and enjoys no discretion, freedom, or initiative in determining the basis of state civil liability.

The general courts have jurisdiction over all claims for compensation, the sole exception being claims for compensation founded on state fault arising from breach or omission of statutory duties. Given that it has been established that in the Iranian legal system, civil liability—and specifically state civil liability—is not fault-based, the general courts are not confined to the fault theory in their judgments and may accordingly draw upon all the aforementioned doctrinal foundations.

In the English legal system, there exists no separate, specialised tribunal for the adjudication of administrative claims; such claims are heard within the framework of the ordinary courts. In English law, the civil liability of public bodies is not predicated upon an independent public law regime, but rather is examined within the framework of private law rules, particularly the tort of negligence. However, the fundamental accepted rule is that the mere act of acting beyond the scope of authority does not, in and of itself, give rise to liability for compensation. In this respect, the boundaries and contours of public bodies' civil liability are determined by the necessity of establishing the essential elements of the claim.

4. Conclusion

Under Note 1 to Article 10 of the Law on the Organization and Procedure of the Court of Administrative Justice, enacted in 2023 (1402 AH), the Court of Administrative Justice has jurisdiction over claims for compensation against the state only where the state, through a harmful act (i.e., a breach of statutory duties or omission thereof, as an instance of fault), has caused injury to citizens. Otherwise, by virtue of the rule set forth in the said Note, the claim for compensation against the state falls within the

jurisdiction of the general courts. Consequently, the Court of Administrative Justice may rely exclusively on the fault basis in compensation claims against the state and has no discretion, freedom, or latitude in determining the basis of state civil liability. This is because the jurisdictional limit of the Court of Administrative Justice in claims against the state is predicated upon the existence of a specific type of fault as described above, and the Court is competent only once the claimant has grounded their claim on that basis; only upon proof of such fault may it issue a judgment in this regard.

However, no such restriction applies to the general courts. The general courts have jurisdiction over all compensation claims, the sole exception being claims for compensation that are based on state fault arising from breach or omission of statutory duties. Given that it has been established that in the Iranian legal system, civil liability—and specifically state civil liability—is not fault-based, the general courts are not constrained to applying the fault theory in their rulings and may avail themselves of all the aforementioned doctrinal grounds.

In the English legal system, there is no independent, specialised forum for the adjudication of administrative claims; such claims are adjudicated within the framework of the ordinary courts. In English law, the civil liability of public bodies is not predicated upon an independent public law regime but is examined under private law rules, particularly the tort of negligence. Nevertheless, the fundamental accepted rule is that the mere act of acting beyond the scope of authority does not, by itself, create liability for compensation. In this respect, the limits and framework of public

bodies' civil liability are determined by the requirement to establish the principal elements of the cause of action.

Funding

There is no funding support.

Authors' Contribution

All authors contributed equally to the research, analysis, and writing of this article.

Conflict of Interest

The authors declare no conflict of interest.

علمی پژوهشی

شناسایی مبانی قابل استناد در دعاوی جبران خسارت علیه دولت با نگاهی تطبیقی به حقوق انگلستان

راحله طهماسبی آهنگرکلا^۱ ID، علی بابایی مهر^۲ ID، سیدحسن حسینی مقدم^۳ ID

^۱ دانشجوی دکتری حقوق عمومی، واحد ساری، دانشگاه آزاد اسلامی، ساری، ایران.

^۲ استادیار گروه حقوق، واحد بابل، دانشگاه آزاد اسلامی، بابل، ایران.

^۳ دانشیار گروه حقوق خصوصی، دانشکده حقوق و علوم سیاسی، دانشگاه مازندران، بابلسر، ایران.

[10.22080/lps.2026.31763.1884](https://doi.org/10.22080/lps.2026.31763.1884)

چکیده

مبانی جبران خسارت از حیث ضرورت وجود یا عدم وجود تقصیر در فعل زیانبار، به مسئولیت مبتنی بر تقصیر همچون نظریه تقصیر، در مقابل مسئولیت بدون تقصیر که شامل نظریاتی چون ایجاد خطر، تضمین حق و غیره است تفکیک می‌شود. دعاوی جبران خسارت علیه دولت نیز از این قاعده مستثنی نبوده و به عنوان مصداقی از این قاعده باید در این دسته بندی قرار گیرند. پرسش پژوهش حاضر این است که مراجع رسیدگی کننده به دعاوی جبران خسارت علیه دولت، همچون دادگاه عمومی و دیوان عدالت اداری، با اتکا به کدام یک از نظریات یادشده می‌تواند اقدام به رسیدگی و صدور حکم نمایند. این اعتقاد وجود دارد که مبانی مسئولیت مدنی در حقوق ایران پس از تصویب قانون مدنی صرفاً تقصیر است؛ بنابراین دعوی جبران خسارت علیه دولت نیز جز این نمی‌تواند باشد. در این پژوهش با بررسی تحلیلی و توصیفی، به موضوع پرداخته شد که، نه تنها مبانی مسئولیت مدنی منحصر به تقصیر نیست، بلکه دادگاه عمومی در رسیدگی به دعاوی جبران خسارت علیه دولت می‌تواند حسب مورد از هریک از مبانی مسئولیت مدنی استفاده نماید، اما از آن جهت که به موجب تبصره ۱ ماده ۱۰ قانون تشکیلات و آیین دادرسی دیوان عدالت اداری مصوب ۱۴۰۲، دیوان عدالت اداری، تنها در صورتی که خسارت وارد شده ناشی از تخلف از اجرای وظایف قانونی یا ترک آن (به عنوان مصداقی از تقصیر) باشد، صلاحیت رسیدگی به دعوا را داشته و درغیراین صورت صالح به رسیدگی نیست، و براین اساس می‌تواند صرفاً از نظریه تقصیر به عنوان مبانی مسئولیت دولت در جبران خسارت وارده به شهروندان استفاده نماید. در نظام حقوقی انگلستان، مرجع اختصاصی و مستقلی برای رسیدگی به دعاوی اداری وجود ندارد و این دعاوی در چارچوب دادگاه‌های عمومی و بر مبانی مسئولیت ناشی از تقصیر، مورد بررسی قرار می‌گیرد.

تاریخ دریافت:

۲۴ اردیبهشت ۱۴۰۵

تاریخ پذیرش:

۰۸ خرداد ۱۴۰۵

تاریخ انتشار:

۲۰ شهریور ۱۴۰۵

کلیدواژه‌ها:

تقصیر، دولت، جبران خسارت، دادگاه عمومی، دیوان عدالت اداری، دادگاه عالی، دادگاه‌های شهرستان

* نویسنده مسئول: علی بابایی مهر

آدرس: دانشگاه آزاد اسلامی، بابل، ایران.

ایمیل: gatbabayee@iauc.ac.ir

۱ مقدمه

در فقه قاعده‌ی مشهور لاضرر (آخوند خراسانی، ۱۴۲۶ق، ۳۸۱؛ موسوی خویی، ۱۴۱۳ق، ۵۱۸) و قواعد دیگری همچون قاعده احترام وجود دارد (محقق داماد، ۱۴۰۶ق، ج ۱، ۲۱۳؛ ایروانی نجفی، ۱۳۸۴، ج ۱، ۹۶، بحرالعلوم، ۱۴۰۳ق، ج ۱، ۷۹؛ موسوی خمینی، ۱۴۱۵ق، ۱۲۷) که مؤید حرمت ورود ضرر به دیگران و ضرورت جبران زیان وارده است. از اصول و احکام فوق این قاعده بدست می‌آید که هر شخصی حتی دولت چنانچه سبب ورود خسارت به دیگران شود مکلف به جبران آن بوده و هیچ ضرری نباید جبران نشده باقی بماند.

در انگلستان، اندیشه‌ی برابری حقوقی، یا به بیان دیگر، تبعیت همگانی تمامی طبقات از یک قانون واحد تا بالاترین حد ممکن گسترش یافته است و هرمقام رسمی، اعم از نخست‌وزیر، مأمور پلیس یا مأمور وصول مالیات، در قبال هر اقدامی که بدون توجیه قانونی انجام دهد، همان مسئولیتی را برعهده دارد که هر شهروند دیگری داراست (Dicey, 1965, p. 193).

واژه‌ی «خسارت» دارای ریشه عربی است و از ریشه «خسر» است (ابن‌منظور، ۱۴۱۴ق، ج ۴، ۲۳۸؛ فراهیدی، ۱۴۰۹ق، ۱۹۵). در لغت درمعنای ضررکردن، زیان بردن، ضرر و زیان، ضرر، ضرر و زیان در معامله است (معین، ۱۳۸۶، ج ۱، ۶۲۶؛ دهخدا، ۱۳۷۷، ج ۷، ۹۷۶۷). خسارت در قانون مدنی و قانون مسئولیت مدنی، مترادف با ضرر است (امامی، ۱۳۸۶، ۵۷۴). در تعریف ضرر آمده است نقصی بر مال دیگری و یا صدمه‌ی بر جان کسی یا وهن بر عرض کسی وارد کردن است (جعفری‌لنگرودی، ۱۳۸۶، ج ۳، ۲۳۸۷). برخی از حقوقدانان، خسارت را به

نقص در اموال، یا از دست رفتن منفعت مسلم، یا لطمه به سلامت و حیثیت و عواطف شخص تعریف نموده‌اند (کاتوزیان، ۱۳۷۱، ۲۵؛ باریکلو، ۱۳۹۶، ۶۸).

در حقوق ایران، با توجه به اصل ۱۷۳ قانون اساسی و ماده ۱۱ قانون مسئولیت مدنی، و تبصره ۱ ماده ۱۰ قانون تشکیلات و آیین دادرسی دیوان عدالت اداری مصوب ۱۴۰۲، بحث از جبران خسارت توسط دولت در مقابل شهروندان مطرح است. چنانچه شرایط مندرج در تبصره ۱ ماده ۱۰ قانون مذکور جمع باشد، دیوان عدالت اداری به عنوان مرجعی خاص صلاحیت رسیدگی به دعوای جبران خسارت علیه دولت را دارد و درغیراین صورت، به حکم قاعده مندرج در شق اول تبصره مذکور و با استناد به ماده ۱۰ قانون آیین دادرسی مدنی و اصل صلاحیت عام دادگاه‌های عمومی، رسیدگی به دعوای فوق در صلاحیت دادگاه عمومی است.

در دسته‌بندی مبانی مسئولیت مدنی دولت، برخی مبنای این مسئولیت را، در دسته مسئولیت مبتنی بر تقصیر، و برخی دیگر آن را در دسته نظریه‌ی مسئولیت بدون تقصیر که شامل نظریه ایجادخطر، تضمین حق و غیره است استقرار داده‌اند (کاتوزیان، الف ۱۳۸۶، ۱۶۴؛ ابوالحمد، ۱۳۸۸، ۷۹۶-۸۰۰؛ امامی و استوارسنگری، ۱۳۸۹، ۳۵۲-۳۵۹؛ موسوی‌زاده، ۱۳۸۹، ۲۶۳؛ بابایی‌مهر، ۱۳۹۳، ۲۰۵).

بطور کلی نظریاتی همچون تقصیر، خطر، تضمین حق، حاکمیت قانون، حقوق بشر، برابری افراد در مواجهه با هزینه‌های عمومی، رفاه عمومی و نظریه اداره مطلوب می‌توانند به عنوان مبانی حقوقی مسئولیت دولت نسبت به جبران خسارت وارده ناشی اعمال زیان‌بار

خویش به شهروندان به شمار روند و اصول و قواعدی چون لاضرر، اتلاف و تسبیب، علی‌د و احترام به عنوان مبانی فقهی این امر مطرح می‌گردند.

اما پرسمان بنیادین پیش‌رو آن است که مبنای قابل استناد برای این مسئولیت در مراجع رسیدگی کننده چیست؟ دیوان عدالت اداری یا دادگاه عمومی تا چه حد در استناد به این مبانی آزاد بوده و می‌تواند دعوای مطروحه را با استناد به این مبانی رسیدگی و برپایه آن اقدام به صدور رأی نمایند؟

برای تحصیل حکم به جبران خسارت، ضرورت دارد ارکان مسئولیت مدنی که شامل ضرر، فعل زیانبار و رابطه سببیت میان این دو است، محرز گردد (Craig, ۲۰۲۱، paras. ۳۰-۰۰۱-۳۰-۰۲۷؛ حیات، ۱۳۹۸، ۹۶؛ باریکلو، ۱۳۹۶، ۶۸). فعل زیانبار باید توسط مرجع صالح احراز گردد. انتخاب هریک از مبانی یادشده توسط مرجع رسیدگی کننده می‌تواند تعریف و دامنه‌ی شمول فعل زیانبار را دستخوش تغییر سازند. برای مثال اگر مبنای مسئولیت دولت در این زمینه نظریه تقصیر باشد، محکومیت دولت در گرو اثبات تقصیر است و عدم وجود یا عدم اثبات تقصیر، به منزله‌ی عدم وجود فعل زیانبار بشمار می‌رود. زیرا، فعلی که در آن تقصیر مستتر نباشد، نه تنها زیانبار نیست بلکه مباح است و این امر به معنی براءت دولت از پرداخت خسارت است. درمقابل اما، چنانچه مبنای مسئولیت دولت نظریات بدون تقصیر، همچون اتلاف و تسبیب، خطر، تضمین حق، رفاه عمومی و نظریه اداره مطلوب باشد؛ نیازی به اثبات تقصیر نبوده و براین اساس، ارتکاب هر فعلی از جانب دولت که زیانی به اشخاص وارد نماید، می‌تواند در تعریف فعل زیانبار قرار گیرد و بر مبنای نظریاتی چون

خطر یا اداره مطلوب و غیره توجیه گردند. برای مثال تأسیس کارخانه پتروشیمی بر مبنای نظریه خطر، برای مسئول شناختن دولت در از بین رفتن مزارع اطراف کافی است و نفس این اقدام فعل زیانبار محسوب می‌گردد، اعم از آن که دولت مرتکب تقصیر شده یا نشده باشد. بنابراین اختیار به کارگیری هریک از نظریات فوق به عنوان مبانی مسئولیت مدنی دولت در دادگاه عمومی یا دیوان عدالت اداری می‌تواند عاملی تعیین کننده در سرنوشت دعوا به شمار روند.

قبل از پاسخ به این سؤال بدو باید به این پرسش پاسخ داد که آیا مبنای مسئولیت مدنی در نظام حقوقی ایران صرفاً تقصیر است، یا سایر مبانی نیز در نظام حقوقی ایران قابل استناد می‌باشند؟ اگر مبنای مسئولیت مدنی در نظام حقوقی ایران صرفاً تقصیر باشد، تکلیف دادگاه عمومی یا دیوان عدالت اداری در دعوای یاد شده روشن است. اما اگر مبنای مسئولیت مدنی در حقوق ایران متنوع باشد و مراجع فوق در استناد و تمسک به آن آزاد باشند، آن وقت مجالی برای طرح این پرسش است که مبنای مسئولیت در دعوای جبران خسارت به طرفیت دولت در دادگاه‌های عمومی یا دیوان عدالت اداری چیست؟ این وضعیت در انگلستان نیز حاکم است و مباحثی مطرح شده است که مرجع رسیدگی و مبنای مسئولیت دولت در این مراجع کدام است (Harlow, 1979, p. 340; Nason, 2014: p.99; Harlow, 1980, p.258).

۲. تنوع مبانی مسئولیت مدنی در نظام حقوقی ایران

به طور کلی، مبانی، قواعد و اصول اتخاذ شده نسبت به جبران خسارت در قانون مدنی مصوب سال ۱۳۰۷،

متمایز از مبانی بکار رفته در قانون مسئولیت مدنی مصوب ۱۳۳۹ است. در قانون مدنی، اصولاً مسئولیت برپایه‌ی تقصیر استوار است، اما گاهی این مسئولیت بدون تقصیر حسب ضرورت و در موارد خاص به حکم قانون نیز قابل تحقق است. برای مثال، در اتلاف، برخلاف تسبیب، مسئولیت عامل ورود زیان بر پایه‌ی تقصیر نیست. در غصب و یا در استیفا، ضرورتی به اثبات تقصیر عامل ورود زیان برای الزام او به جبران خسارت زیان دیده مشاهده نمی‌گردد (قاسم‌زاده، ۱۳۸۷، ۳۱۵-۳۱۶). در حالی که در قانون مسئولیت مدنی مصوب ۱۳۳۹، مسئولیت بر پایه تقصیر بنا نهاده شده است (قاسم‌زاده، ۱۳۸۷، ۳۱۶). ماده ۱ این قانون بیان می‌دارد: «هرکس بدون مجوز قانونی عمداً یا در نتیجه بی‌احتیاطی... لطمه‌ای وارد نماید که موجب ضرر مادی یا معنوی دیگری شود مسئول جبران خسارت... می‌باشد.» و به طور خاص در ماده ۱۱ این قانون در خصوص مسئولیت مدنی دولت آمده است: «کارمندان دولت... که به مناسبت انجام وظیفه عمداً یا در نتیجه بی‌احتیاطی خساراتی به اشخاص وارد نمایند شخصاً مسئول جبران خسارت وارد می‌باشند...»

حال این پرسش مطرح می‌گردد که آیا قانون‌گذار با تصویب قانون مسئولیت مدنی مصوب ۱۳۳۹ که مؤخر بر قانون مدنی مصوب سال ۱۳۰۷ است، مبانی مسئولیت مدنی، و خاصه مبانی مسئولیت مدنی دولت به عنوان مصداقی از این قاعده را به طور کلی براساس نظریه تقصیر بنا نموده است. یا اینکه همچنان تصور وجود مسئولیت، بدون ضرورت وجود و اثبات تقصیر وجود دارد؟

در پاسخ به این سؤال، میان اندیشمندان اتفاق نظر وجود ندارد. برخی براین باورند که به طور کلی در مسئولیت مدنی، مسئولیت مبتنی بر تقصیر است و فرقی بین موارد آن از جمله اتلاف و تسبیب وجود ندارد. زیرا با تصویب ماده نخست قانون مسئولیت مدنی قواعد اتلاف غیر عمدی نسخ ضمنی شده‌اند. در نتیجه برای تحقق مسئولیت، علاوه بر برقراری رابطه علیت عرفی بین کار شخص و تلف مال، یعنی انتساب عمل به فاعل آن، تقصیر نیز به عنوان یکی از ارکان ضروری شرط ایجاد مسئولیت است. به عبارت دیگر این اعتقاد وجود دارد که ماده ۱ قانون مسئولیت مدنی، قاعده کلی مسئولیت مبتنی بر تقصیر را به‌طور صریح اعلام داشته و مقررات مغایر همچون مواد ۳۲۸ و ۳۳۱ و ۳۲۲ را در قسمتی که با آن منافات دارد نسخ نموده است (امیری قائم مقامی، ۱۳۸۵، ۱۸۹).

در مقابل برخی معتقدند که به موجب قانون مسئولیت مدنی نمی‌توان قاعده‌ای بر ضرورت وجود تقصیر، در مسئولیت مدنی بنا نهاد و براساس آن بیان نمود که عامل ورود زیان در صورت فقدان عنصر تقصیر، مسئول جبران خسارت وارده به اشخاص نیست. زیرا این اعتقاد وجود دارد که از لحاظ منطقی آنچه قانون‌گذار به صراحت به عنوان منطوق ماده ۱ قانون مسئولیت مدنی اعلام نموده است، با قاعده اتلاف در تعارض نیست. وانگهی صرفاً مفهوم مخالف این ماده دلالت دارد که مسئولیت بدون تقصیر را نباید پذیرفت. حال این پرسش هنوز باقی است که آیا هدف قانون‌گذار این بوده که هرگونه مسئولیت عینی را ممنوع سازد یا می‌خواسته مسئولیت ناشی از تقصیر را قاعده قرار دهد؟ احتمال نخست به شدت مورد تردید است. زیرا بعید

برای مثال در ماده ۱ قانون بیمه اجباری مسئولیت مدنی دارندگان وسایل نقلیه موتوری زمینی مصوب ۱۳۴۷ آمده بود: «کلیه دارندگان وسایل نقلیه موتوری زمینی... مسئول جبران خسارات بدنی و مالی هستند که... به اشخاص ثالث وارد شود.» در این قانون مسئولیت دارندگان وسایل نقلیه منوط به اثبات تقصیر عاملین ورود زیان نشده است. در ماده ۱ قانون اصلاح قانون بیمه اجباری مسئولیت مدنی دارندگان وسایل نقلیه موتوری زمینی مصوب ۱۳۸۷ نیز آمده است: «کلیه دارندگان وسایل نقلیه... مکلفند وسایل نقلیه مذکور را در قبال خسارت بدنی و مالی که... به اشخاص ثالث وارد می‌شود... بیمه نمایند. تبصره ۲- مسئولیت دارنده وسیله نقلیه مانع از مسئولیت شخصی که حادثه منسوب به فعل یا ترک فعل او است نمی‌باشد.»

همین امر در ماده ۲ قانون بیمه اجباری خسارات وارد شده به شخص ثالث ناشی از وسایل نقلیه مصوب ۱۳۹۵ نیز بدین صورت منعکس شده است: «کلیه دارندگان وسایل نقلیه... مکلفند وسایل نقلیه خود را در قبال خسارت بدنی و مالی که... به اشخاص ثالث وارد می‌شود... بیمه کنند. تبصره ۲- مسئولیت دارنده وسیله نقلیه در تحصیل بیمه‌نامه موضوع این قانون مانع از مسئولیت شخصی که حادثه منسوب به فعل یا ترک فعل او است نمی‌باشد.»

مسئولیت محض و بدون تقصیر در قوانین دیگری نیز مشاهده می‌شود. برای مثال از جمع مواد ۲۸۹ الی ۲۹۲ قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲ روشن می‌گردد که در جرائم خطای محض، اصولاً تقصیر وجود ندارد. این امر از مصادیق موجود در ماده ۲۹۲ قانون مذکور به دست

بنظر می‌رسد که با چنین متنی بتوان تمام قواعدی را که در غصب و اتلاف و امانات و عقود معین و غیره وجود دارد، یک‌باره از بین برد و اعتقاد به چنین نسخی، نظم موجود در نظام حقوق مدنی را در بسیاری از زمینه‌ها در هم خواهد ریخت. وانگهی، قاعده اتلاف از نظر موضوع در برابر قانون مسئولیت مدنی خاص است. زیرا ماده ۳۲۸ قانون مدنی ناظر به تلف مستقیم مال است، ولی ماده ۱ قانون مسئولیت مدنی به تلف غیرمستقیم و با واسطه مال و همچنین لطمه به جان و سلامت و حیثیت و همه حقوق مالی و معنوی دیگر نیز نظارت دارد. هرگاه تعارض بین قانون خاص قدیم و عام جدید وجود داشته باشد، اصل این است که عام ناسخ خاص نمی‌گردد. ازدیگرسو از نظر مصالح اجتماعی نیز اجرای عدالت در این دوران اقتضا دارد که مسئولیت مدنی تنها بر مبنای تقصیر قرار نگیرد و گاه نیز اشخاصی که مقصر نیستند مسئول بشمار آیند. حفظ قواعد مربوط به مسئولیت بدون تقصیر، نظام حقوقی را در این مسیر یاری می‌کند و اعتقاد به نسخ قواعد اتلاف که ناچار همراه با نسخ سایر قواعد مسئولیت نوعی نیز هست، آن را به عقب می‌کشد و امری معقول نیست (کاتوزیان، ۱۳۷۱، ۲۲-۲۳).

جستجو در قوانین حکایت از آن دارد که در حقوق ایران مسئولیت، اصولاً مبتنی بر تقصیر است. یعنی قاعده‌ی کلی این است که شخص در صورتی مسئول زیان‌های ناشی از کار خویش است که مرتکب تقصیر شده باشد. ولی پذیرفتن این اصل مانع از آن نیست که گاه مسئولیت بدون تقصیر نیز بوجود آید و نمی‌توان ادعا کرد که تقصیر مبنای منحصر مسئولیت است (کاتوزیان، ۱۳۷۱، ۲۴).

می‌آید. در این ماده آمده است: «جنایت در موارد زیر خطای محض محسوب می‌شود:

الف- در حال خواب و بیهوشی و مانند آن‌ها واقع شود. ب- به وسیله صغیر و مجنون ارتکاب یابد. پ- جنایتی که در آن مرتکب نه قصد جنایت بر مجنی‌علیه را داشته باشد و نه قصد ایراد فعل واقع شده بر او را...» در ماده ۵۲۳ قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲ آمده است: «هرگاه شخصی با اذن کسی که حق اذن دارد، وارد منزل یا محلی که در تصرف اوست، گردد و از ناحیه حیوان یا شی‌ای که در آن مکان است صدمه و خسارت ببیند، اذن دهنده ضامن است، و... خواه اذن دهنده نسبت به آسیب رسانی آن علم داشته باشد خواه نداشته باشد.» در این ماده اذن دهنده به صورت مطلق مسئول جبران خسارت دانسته شده است و جبران خسارت منوط به اثبات تقصیر او نیست.

در ماده ۵۲۸ قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲ آمده است: «هرگاه در اثر برخورد دو وسیله نقلیه... راننده یا سرنشینان آن‌ها کشته شوند یا آسیب ببینند در صورت انتساب برخورد به هر دو راننده، هریک مسئول نصف دیه راننده مقابل و سرنشینان هر دو وسیله نقلیه است... و هرگاه یکی از طرفین مقصر باشد بگونه‌ای که برخورد به او مستند شود، فقط او ضامن است.» به موجب حکم این ماده در مواردی که هیچ یک از طرفین مقصر بروز خسارت نباشند بازهم مسئول جبران خسارت شناخته شده‌اند و این حکم نیز شاهدی بر قبول مسئولیت محض و بدون تقصیر است.

مهم‌ترین ماده در زمینه قبول مسئولیت بدون تقصیر در نظام حقوقی ایران بعد از تصویب قانون مسئولیت

مدنی، ماده ۵۲۹ قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲ است در این ماده آمده است: «در کلیه مواردی که تقصیر موجب ضمان مدنی یا کیفری است، دادگاه موظف است استناد نتیجه حاصله به تقصیر مرتکب را احراز نماید.» از مفهوم مخالف این ماده به وضوح روشن می‌گردد، مواردی در نظام حقوقی ایران وجود دارد که تقصیر موجب ضمان مدنی یا کیفری نبوده و این به معنی پذیرش مسئولیت مدنی بدون تقصیر توسط قانون‌گذار است و با توجه به حکم این ماده چنانچه ضمان و خسارت حادث شده ناشی از تقصیر نباشد دادگاه تکلیفی به احراز تقصیر مرتکب (عامل ورود زیان) ندارد.

بنابراین، حتی بعد از تصویب قانون مسئولیت مدنی قانون‌گذار دست به تصویب قوانینی زده است که بر مبنای مسئولیت مدنی بدون تقصیر است و این شبهه را که از نگاه قانون‌گذار، مسئولیت مدنی در نظام حقوقی ایران صرفاً مبتنی بر تقصیر است را دفع می‌نماید.

نظریه اخیر مورد تأیید برخی دیگر از نویسندگان قرار گرفته و این نظر را منطقی و موافق مبانی مسئولیت مدنی به شمار آورده‌اند و همچنان معتقدند که مسئولیت مدنی بدون تقصیر، به حیات خود در نظام حقوقی ایران ادامه می‌دهد (صفایی و رحیمی، ۱۴۰۱، ۷۷؛ قاسم‌زاده، ۱۳۸۷، ۳۱۹؛ بادینی و شعبانی‌کندسری و رادپرور، ۱۳۹۱، ۳۳).

بر این اساس، از دیدگاه قانون‌گذار، مبنای جبران خسارت در حقوق ایران، منحصر به تقصیر نبوده و ممکن است هر یک از مبانی پیش گفته حسب شرایط، در جایگاه خود مورد استفاده قرار گیرند و در این راستا آن چه روشن است، جز در مواردی که تصریح شده

افزون بر مورد یادشده، هرچند ماده ۱۱ قانون مسئولیت مدنی بیان داشته «... هرگاه خسارات...مربوط به نقص وسائل ادارات و مؤسسات مزبور باشد دراین صورت جبران خسارت برعهده اداره یا مؤسسه مربوطه است.» و این به مفهوم ملازمه‌ی بین مسئولیت دولت با ارتکاب تقصیر دراین ماده است، اما این ماده درمقام بیان اقسام مسئولیت و تنوع مبانی مسئولیت مدنی دولت نیست. به عبارتی اثبات شی نفی ماعده نمی‌کند و در مواردی چون اتلاف و غصب و مسئولیت‌های بدون تقصیر که نیازی به اثبات تقصیر دولت نیست، او حتی بدون اثبات تقصیر نیز مسئول جبران زیان‌های وارده به شهروندان است. از این رو حکم این ماده توانایی صدور قاعده‌ای که مسئولیت مدنی دولت را صرفاً منوط به وجود تقصیر نموده باشد ندارد. زیرا این ماده خود یکی از مصادیق بیان‌کننده مسئولیت مدنی دولت است که در آن، مصداق خاص مسئولیت دولت، فرع بر وجود و اثبات تقصیر است.

در این راستا این اعتقاد نیز وجود دارد که نظریه مسئولیت بدون تقصیر در حقوق عمومی با ایرادهای کمتری روبه‌رو است. در موردی که دولت یا مؤسسه عمومی در نتیجه عمل کارکنان خود به دیگران زیان می‌رساند به نظر غیراخلاقی نمی‌رسد که دولت مسئول جبران آن باشد. زیرا، در چنین موردی بحث این است که آیا شخص معینی باید زیان ناشی از خدمات عمومی را متحمل شود، یا دولت به نمایندگی از طرف همه مردم باید آن را جبران کند؟ (کاتوزیان، ب ۱۳۸۶، ۱۹۳)

براین اساس، ازدیدگاه قانون‌گذار، ماهیتاً جبران خسارت وارده از سوی دولت در حقوق ایران، مبتنی بر تقصیر نبوده و ممکن است هر یک از مبانی پیش گفته

باشد، تکلیف خاصی برای دادگاه‌ها و قضات تعیین نشده است.

۳ احراز مبانی مسئولیت مدنی در دعوی جبران خسارت علیه دولت در حقوق ایران

ممکن است این سؤال درخصوص دعوی مسئولیت مدنی به طرفیت دولت مطرح شود که آیا پس از تصویب ماده ۱۱ قانون مسئولیت مدنی، که در آن به نقص وسایل ادارات و مؤسسات به عنوان مصداقی از تقصیر اشاره شده است، دولت فقط درصورت اثبات تقصیر دارای مسئولیت مدنی است یا امکان تصور مسئولیت مدنی دولت حتی بدون تقصیر نیز وجود دارد؟

در تحلیل موضوع باید توجه داشت، فلسفه‌ی وضع ماده ۱۱ قانون مسئولیت مدنی، پذیرش و تأیید اصل مسئولیت مدنی برای دولت بوده و این ماده برای رفع تردید نسبت به مسئولیت مدنی دولت در مقابل شهروندان به تصویب رسیده است؛ زیرا پیش از تصویب این قانون، برخی اندیشمندان درصدد اثبات عدم شمول احکام مربوط به ضمان قهری مندرج قانون مدنی همچون اتلاف و تسبیب و غیره نسبت به دولت و عدم امکان تصور مسئولیت مدنی برای دولت بودند. قانون‌گذار برای دفع این شبهه، با تصویب ماده ۱۱ قانون مذکور، نسبت به اصل مسئولیت دولت تصریح و تأکید نموده و به همه‌ی شبهات در این زمینه پایان داده است (بافهم و فهیمی، ۱۳۹۶، ۲۷). این امر بدان مفهوم است که قانون‌گذار در این ماده درصدد بیان مبانی مسئولیت دولت در جبران خسارت نبوده و نمی‌توان از این ماده دراین زمینه بنای قاعده نمود.

حسب شرایط، در جایگاه خود مورد استفاده قرار گیرند. اکنون زمان طرح این پرسش است که آیا هر دو مرجع رسیدگی کننده به دعوای جبران خسارت علیه دولت، یعنی دادگاه عمومی و دیوان عدالت اداری، می‌توانند به تمامی مبانی یادشده در دعوای جبران خسارت به طرفیت دولت استناد جویند، یا احکام ویژه‌ای برای این دو مرجع در بکارگیری این مبانی در نظر گرفته شده است؟

پیش از پاسخ به پرسش خاطرنشان می‌گردد که به موجب ماده ۱۰ قانون آیین دادرسی مدنی و شق اول تبصره ۱ ماده ۱۰ قانون تشکیلات و آیین دادرسی دیوان عدالت اداری مصوب ۱۴۰۲، اصل در دعوای جبران خسارت علیه دولت، بر صلاحیت دادگاه عمومی است و فقط در صورت جمع شرایط خاص و استثنائی مندرج در شق دوم تبصره مذکور، دعوای یاد شده در صلاحیت دیوان عدالت اداری قرار خواهد گرفت. اما این شرایط استثنائی درواقع تعیین کننده مبانی مسئولیت مدنی دولت در دادگاه عمومی و دیوان عدالت اداری است.

تبصره ۱ ماده ۱۰ قانون مذکور دراین زمینه بیان داشته است: «رسیدگی به دعوای مطالبه خسارت در صلاحیت دادگاه عمومی است. لیکن در مواردی که مطالبه خسارت ناشی از تخلف در اجرای وظایف قانونی و اختصاصی یا ترک فعل از انجام وظایف مذکور از سوی واحدهای دولتی... یادشده باشد، موضوع در دیوان عدالت اداری مطرح و شعبه دیوان ضمن رسیدگی به احراز وقوع تخلف نسبت به اصل مطالبه خسارت و تعیین خسارت وارده اقدام و حکم مقتضی صادر می‌نماید.»

برخی از نویسندگان معتقدند مطابق اصول حقوق اداری وظایف سازمان‌های اداری بر مبنای قانون تعریف

و تعیین می‌گردد و اصولاً برای هر سازمان یا اداره، جز وظایف خاص قانونی آن سازمان، وظیفه و صلاحیت دیگری قابل تصور نیست. از این اصل تحت عنوان اصل حاکمیت قانون بر اداره یاد می‌گردد، بنابراین هر نوع خسارتی که ناشی از تخلف از انجام وظایف قانونی و اختصاصی یک سازمان باشد قابل مطالبه در دیوان است. به بیان دیگر، تخلف از وظیفه زمانی محقق می‌گردد که در قانونی بودن تصمیم یا اقدام دستگاه دولتی نزاع رخ دهد. دیوان عدالت اداری صرفاً دراین حالت به عنوان مرجع تخصصی به بررسی احراز وقوع تخلف ورود نموده و در صورت احراز تخلف حکم به پرداخت خسارت نیز خواهد داد (غلامی و جوادی و مقدسی، ۱۴۰۳، ۲۳۶).

در زمان حکومت قانون دیوان عدالت اداری مصوب ۱۳۹۲ و با اصلاح تبصره ماده ۱۰ این قانون در آن زمان نیز این اعتقاد وجود داشت که نظام حقوقی ایران در ارتباط با مقوله مسئولیت مدنی دولت، به سمت شناسایی اصل مسئولیت مبتنی بر تقصیر به مثابه یک اصل عام و کلی در منظومه مسئولیت مدنی مرتبط با دولت تغییر مسیر داده است و بر این مبنا در دیوان عدالت اداری، اصل بر این است که مسئولیت دولت مبتنی بر نظریه تقصیر است (مولائی، ۱۳۹۹، ۱۴۳۷). برخی معتقدند این امر در قانون مصوب ۱۴۰۲ نیز مورد تأکید قرار گرفته است و درواقع معتقدند خسارت باید ناشی از تقصیر اداری باشد؛ یعنی خسارت در اثر عدم رعایت قوانین و مقررات اختصاصی اداری یا نقض آن‌ها ایجاد شده باشد (مغاری، ۱۴۰۳، ۸). این نظریه از گذشته در رویه قضایی نیز مورد تأیید قرار گرفته بود. در رأی وحدت رویه شماره ۷۴۷ مورخ ۱۳۹۴/۱۰/۲۹ هیأت

عمومی دیوان عالی کشور آمده است: «نظر به اینکه یکی از شرایط برقراری مسئولیت مدنی، وجود تقصیر است، لذا در این گونه موارد به عنوان مقدمه صدور حکم به جبران خسارت، باید وجود تقصیر و تخلف و ورود خسارت احراز گردد و سپس دادگاه میزان خسارت را تشخیص دهد و حکم به جبران آن صادر نماید که احراز تخلف مؤسسات و اشخاص مذکور... برعهده دیوان است. بدیهی است در مواردی که مالکان... بهای آن اراضی را مطالبه می‌کنند بدون اینکه مدعی تخلف و نقض قانون از سوی شهرداری در اقداماتی که انجام داده، باشند دعوی موضوعاً از شمول مقررات بندهای ۱ و ۲ و تبصره ۱ بند ۳ ماده ۱۰ قانون یاد شده خارج است و دادگاه باید به دعوی رسیدگی و حکم مقتضی صادر نماید.» (<https://rc.majlis.ir/en/law/show/957269>)

هیأت عمومی دیوان عالی کشور در صدر این رای، یکی از شرایط طرح دعوی مسئولیت مدنی علیه دولت در دیوان عدالت اداری را، وجود تقصیر پنداشته است. به عبارتی اگر خسارت وارد شده ناشی از تقصیر دولت نباشد، رسیدگی به دعوی جبران خسارت در صلاحیت دادگاه عمومی است.

اما در تحلیل باید توجه نمود که تبصره ۱ ماده ۱۰ قانون تشکیلات و آیین دادرسی دیوان عدالت اداری مصوب ۱۴۰۲، اصل را بر صلاحیت دادگاه عمومی در کلیه دعوی جبران خسارت بنا نموده است. به عبارتی به موجب این تبصره، به عنوان قاعده دعوی مطالبه خسارت، که دعوی مطالبه خسارت علیه دولت نیز یکی از مصادیق آن است، در صلاحیت دادگاه عمومی قرار دارد و به طور خاص واستثنائی در مواردی که مطالبه خسارت ناشی از تخلف از اجرای وظایف قانونی یا ترک

آن است، دعوی جبران خسارت بطور کامل در صلاحیت دیوان عدالت اداری است. از مفهوم مخالف این تبصره روشن می‌گردد، در مواردی که مطالبه خسارت ناشی از تخلف از اجرای وظایف قانونی یا ترک آن نباشد، موضوع در صلاحیت دیوان عدالت اداری نبوده و باید به حکم قاعده در دادگاه عمومی مورد رسیدگی قرار گیرد. به عبارتی تخلف از اجرای وظایف قانونی یا ترک آن، یکی از مصادیق تقصیر دولت است و دیوان عدالت اداری تنها زمانی حق رسیدگی به دعوی جبران خسارت به طرفیت دولت را دارد که دولت با ارتکاب آن (تخلف از اجرای وظایف قانونی یا ترک آن به عنوان مصداقی از تقصیر) به شهروندان زیان وارد نموده باشد. درغیراین صورت به حکم قاعده‌ی مندرج در تبصره مذکور، دعوی جبران خسارت علیه دولت در صلاحیت دادگاه عمومی است. از آنجا که قید رسیدگی در دیوان عدالت اداری ارتکاب تقصیر، آن هم از نوع تخلف از اجرای وظایف قانونی یا ترک آن از سوی دولت است، پس دیوان عدالت اداری بصورت انحصاری، صرفاً می‌تواند از مبنای تقصیر در دعوی جبران خسارت علیه دولت استفاده نماید و هیچ‌گونه اختیار، آزادی و ابتکار عملی در تعیین مبنای مسئولیت مدنی دولت ندارد. زیرا قید صلاحیت دیوان عدالت اداری در رسیدگی به طرفیت دولت، وجود نوع خاصی از تقصیر بشرح فوق بوده و این مرجع تنها پس از اینکه خواهان خواسته‌ی دعوا را برای مبنای استوار نموده صالح به رسیدگی است و پس از اثبات وجود تقصیر حق صدور حکم در این زمینه دارد.

اما این محدودیت در مورد دادگاه عمومی وجود ندارد. دادگاه عمومی صلاحیت رسیدگی به کلیه دعوی

جبران خسارت را دارد و تنها استثنای آن، رسیدگی به دعاوی جبران خسارتی است که مبتنی بر تقصیر دولت ناشی از تخلف از اجرای وظایف قانونی یا ترک آن باشد. از آنجا که روشن شد در نظام حقوقی ایران مسئولیت مدنی، و بطور خاص مسئولیت مدنی دولت صرفاً مبتنی بر تقصیر نیست، بنابراین دادگاه عمومی محدود به استفاده از نظریه تقصیر در احکام خود نبوده و می‌تواند از کلیه مبانی یاد شده استفاده نماید. حتی استفاده از نظریه تقصیر در انحصار دیوان عدالت اداری نبوده، بلکه دادگاه عمومی می‌تواند به مواردی از تقصیر که ناشی از تخلف از اجرای وظایف قانونی یا ترک آن نباشد، استناد نماید.

۴ احراز مبانی مسئولیت مدنی در دعاوی جبران خسارت علیه دولت در حقوق انگلستان

برای دست یافتن به مبانی مسئولیت مدنی در دعاوی جبران خسارت علیه دولت در حقوق انگلستان، در ابتدا باید روشن شود که مراجع رسیدگی کننده به دعاوی فوق کدامند و آیا تنوع مبانی در مرجع یا مراجع رسیدگی کننده وجود دارد یا خیر؟

۴،۱ مرجع رسیدگی به دعاوی جبران خسارت علیه دولت در انگلستان

اغلب کشورهای جهان یکی از دو روش انگلیسی یا فرانسوی را پذیرفته و مطابق با آن اقدام می‌نمایند. فرانسه

بیش از دو قرن است که نظام دوگانه قضایی دارد؛ یک نظم قضایی^۱ در کنار یک نظم قضایی اداری^۲ همزیستی دارد. در نظام قضایی فرانسه و در روش فرانسوی، برای رسیدگی به دعوای مردم با نهادهای دولتی مراجع قضایی عادی و مراجع اداری از هم جدا و مستقل بوده و مراجع اداری به دعاوی جبران خسارت علیه دولت رسیدگی می‌کنند (Code de justice administrative, Woehrling, 2008: p.93-95 art. L.211-1). در روش انگلیسی اما دعوای شهروندان علیه نهادهای اداری یا اداره تفاوتی با سایر دعاوی نداشته و مبتنی بر همان اصولی است که بر عموم دعاوی حاکم است. یعنی رسیدگی به این دعوای با همان دادگاه‌هایی است که به انواع اختلافات رسیدگی می‌کنند و این روشی است که در انگلستان و کشورهایی که نظام قضایی خویش را از انگلستان الهام گرفته‌اند، معمول است. بنابراین در نظام حقوقی انگلستان، مرجع اختصاصی و مستقلی برای رسیدگی به دعاوی اداری وجود ندارد و این دعاوی در چارچوب دادگاه‌های عمومی رسیدگی می‌شوند. در این نظام، نظارت بر مشروعیت اقدامات اداری از طریق نهاد «نظارت قضایی»^۳ در «دادگاه اداری»^۴ که به عنوان بخشی از «دادگاه عالی دادگستری»^۵ و در قالب شعبه «کینگز بنچ»^۶ فعالیت می‌کند، انجام می‌گیرد و بطور خاص در مواردی که دعاوی مطالبه خسارت مطرح باشد، رسیدگی بر اساس قواعد مسئولیت مدنی در دادگاه‌های عمومی، از جمله دادگاه عالی^۷ و دادگاه‌های شهرستان^۸، صورت

5-High Court of Justice
6-King's Bench Division
1-High Court
2-County Court

1-Judiciaire
2-Administratif
3-Judicial Review
4-Administrative Court

نمی‌شود (Aronson, 2008: 81; Craig, 2021, para. 30-001).

نهادهای عمومی در حقوق انگلستان تابع همان اصولی هستند که بردعای میان اشخاص خصوصی حاکم است. از این جهت که حدود و چارچوب مسئولیت مدنی نهادهای عمومی براساس ضرورت اثبات عناصر اصلی دعوا تعیین می‌شود. اما در حقوق انگلستان صرف «غیرقانونی بودن» عمل به معادل «تقصیر» تلقی نمی‌گردد؛ بلکه عمل انجام شده صرفاً پس از احراز عناصری همچون وجود وظیفه^۶، نقض آن^۷ و ورود ضرر^۸ در معنای تقصیری است که دولت را ملزم به جبران خسارت می‌نماید و اثبات این شرایط نیز با خواهان دعوا است. بنابراین هرچند مبنای اصلی مسئولیت در دعاوی علیه نهادهای عمومی ناشی از تقصیر بوده و یک قاعده کلی است اما تقصیر بدون احراز شرایط فوق نمی‌تواند مبنای جبران خسارت باشد (Craig, 2021, paras. 30-001-027). به لحاظ تاریخی علت این که مبنای اصلی مسئولیت مدنی دولت نظریه تقصیر است و از نظریاتی همچون خطر و غیره استقبال نشده است، انحصاری بودن مسئولیت مدنی دولت در کامن‌لا است که تا حدودی مانع توسعه‌ی مبنای در این زمینه می‌گردد (Harlow, 1979, p. 340).

علاوه بر موارد یادشده، در نظام حقوقی کامن‌لا به طور کلی و در نظام حقوقی انگلیس به طور خاص، نظریات جدیدی مطرح شده که مبتنی بر تفکیک بین

می‌پذیرد (Nason, 2014: p.99; Harlow, 1980, p.258).

اکنون روشن است که در حقوق انگلستان با تعدد مراجع در رسیدگی به دعاوی جبران خسارت علیه دولت مواجه نبوده و به تبع آن امکان تصور اختلاف مبنای در مراجع متعدد رسیدگی کننده وجود ندارد.

۴،۲ مبنای مسئولیت دولت در دعاوی جبران خسارت علیه دولت در حقوق انگلستان

در حقوق انگلستان، مسئولیت مدنی نهادهای عمومی بر مبنای یک نظام مستقل حقوق عمومی استوار نیست، بلکه در چارچوب قواعد حقوق خصوصی، به ویژه مسئولیت ناشی از تقصیر^۱، مورد بررسی قرار می‌گیرد. با این حال، قاعده اساسی پذیرفته شده آن است که صرف عمل خارج از حدود اختیار، به خودی خود موجب ایجاد مسئولیت برای جبران خسارت نمی‌شود. بنابراین، دعوا باید در قالب یکی از مبنای شناخته شده مسئولیت در حقوق خصوصی طرح شده و به اثبات برسد. چندین سبب دعوا وجود دارد که ممکن است خواهان بتواند علیه یک نهاد عمومی به آن‌ها استناد کند. از جمله این موارد شامل بی احتیاطی^۲، نقض تکلیف قانونی، سوءاستفاده از مقام عمومی^۳، ایجاد مزاحمت^۴، حبس غیرقانونی^۵، می‌شود. بنابراین صرف اجرای غیرمحتاطانه یک تکلیف قانونی، در غیاب یک سبب و مبنای شناخته شده در حقوق خصوصی، به تنهایی منشأ دعوا محسوب

7-false imprisonment
8-duty
9-breach
10-damage

3-negligence
4-negligence
5-misfeasance in public office
6-nuisance

تقصیر موردی^۱ و تقصیر سیستمی یا نظام‌مند^۲ است. بر اساس این نظریه بین تقصیر موردی که شامل خسارات وارده ناشی از یک مورد خاص است، با موردی که تقصیر سیستمی یا نظام‌مند بوده و در آن زیان وارده ناشی از ساختارها و سیاست‌ها و تصمیمات کلی و نهادی است متفاوت است. این اعتقاد وجود دارد که زیان‌های وارد شده به اشخاص صرفاً در مورد تقصیر موردی تحت عنوان دعوای مسئولیت مدنی قابل طرح بوده اما به تقصیرهای سیستمی باید خارج از چهار چوب مسئولیت مدنی و در حوزه حقوق عمومی بررسی شوند (Jhaveri, 2011, p. 8-9; Hall & Chouinard, 2018, p. 81).

۵ نتیجه

در حقوق ایران، مسئولیت مدنی اصولاً مبتنی بر تقصیر است. ولی پذیرفتن این اصل مانع از آن نیست که گاه مسئولیت بدون تقصیر نیز بوجود آید و نمی‌توان ادعا کرد که تقصیر مبنای منحصر مسئولیت است. ماده ۱ قانون مسئولیت مدنی ناسخ کلیه مبانی مسئولیت مدنی در نظام حقوقی ایران بشمار نمی‌آید. زیرا مسئولیت بدون تقصیر در قانون مدنی همچون غصب یا اتلاف به عنوان حکم خاص مقدم بوده که عام لاحق ناسخ آن محسوب نمی‌گردد. افزون بر این مورد، مقررات مربوط به بیمه دارندگان اجباری وسایل نقلیه مصوب ۱۳۹۵ و تحولات قانون‌گذاری در قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲ از جمله مواد ۲۸۹ الی ۲۹۲ و ۵۲۳ و ۵۲۸ و ۵۲۹ قانون مذکور نیز حکایت از تایید قانون‌گذار بر پذیرش نظریه مسئولیت بدون تقصیر در موارد خاص به جهت ضرورت امر، در کنار نظریات مبتنی بر تقصیر دارد.

مسئولیت دولت در جبران خسارت وارده از سوی او به شهروندان، نیز به عنوان مصداقی مسئولیت درجبران خسارت، صرفاً بر مبنای نظریات مبتنی بر تقصیر نیست. بلکه مسئولیت دولت در این زمینه نیز از قاعده تبعیت نموده و می‌تواند بر پایه نظریات مبتنی بر تقصیر یا نظریات بدون تقصیر بنا شده باشد.

با آن‌که در ماده ۱۱ قانون مسئولیت مدنی به تقصیر دولت اشاره شده است، اما فلسفه‌ی وضع این ماده پذیرش و تأیید اصل مسئولیت مدنی برای دولت بوده و این ماده برای رفع تردید نسبت به اصل مسئولیت مدنی دولت در مقابل شهروندان به تصویب رسیده است. این ماده در مقام بیان اقسام مسئولیت و تنوع مبانی مسئولیت مدنی دولت نیست. به عبارتی اثبات شی نفی مآعده نمی‌کند و در مواردی چون اتلاف، غصب و مسئولیت‌های بدون تقصیر که نیازی به اثبات تقصیر دولت نیست، او حتی بدون اثبات تقصیر نیز مسئول جبران زیان‌های وارده به شهروندان است. از این رو حکم این ماده توانایی صدور قاعده‌ای که مسئولیت مدنی دولت را صرفاً منوط به وجود تقصیر نموده باشد، ندارد.

به موجب تبصره ۱ ماده ۱۰ قانون تشکیلات و آیین دادرسی دیوان عدالت اداری مصوب ۱۴۰۲، دیوان عدالت اداری تنها زمانی حق رسیدگی به دعوای جبران خسارت به طرفیت دولت را دارد که دولت با ارتکاب فعل زیانبار (تخلف از اجرای وظایف قانونی یا ترک آن به عنوان مصداقی از تقصیر) به شهروندان زیان وارد نموده باشد. درغیراین صورت به حکم قاعده‌ی مندرج در تبصره مذکور، دعوای جبران خسارت علیه دولت در صلاحیت

1-Discrete Negligence

2-Systemic Negligence

این دعاوی در چارچوب دادگاه‌های عمومی رسیدگی می‌شوند. مواردی که دعوی مطالبه خسارت مطرح باشد، رسیدگی بر اساس قواعد مسئولیت مدنی در دادگاه‌های عمومی، از جمله دادگاه عالی و دادگاه‌های شهرستان صورت می‌پذیرد. بنابراین در حقوق انگلستان با تعدد مراجع در رسیدگی به دعوی جبران خسارت علیه دولت مواجه نبوده و به تبع آن امکان تصور اختلاف مبانی در مراجع متعدد رسیدگی کننده وجود ندارد.

در حقوق انگلستان، مسئولیت مدنی نهادهای عمومی بر مبنای یک نظام مستقل حقوق عمومی استوار نیست، بلکه در چارچوب قواعد حقوق خصوصی، به‌ویژه مسئولیت ناشی از تقصیر، مورد بررسی قرار می‌گیرد. با این حال، قاعده اساسی پذیرفته شده آن است که صرف عمل خارج از حدود اختیار، به‌خودی‌خود موجب ایجاد مسئولیت برای جبران خسارت نمی‌شود. از این جهت که حدود و چارچوب مسئولیت مدنی نهادهای عمومی بر اساس ضرورت اثبات عناصر اصلی دعوا تعیین می‌شود. در حقوق انگلستان صرف «غیرقانونی بودن» عمل معادل «تقصیر» تلقی نمی‌گردد؛ بلکه عمل انجام شده صرفاً پس از احراز عناصری همچون وجود وظیفه، نقض آن و ورود ضرر در معنای تقصیری است که دولت را ملزم به جبران خسارت می‌نماید.

دادگاه عمومی است. بر این اساس، دیوان عدالت اداری بصورت انحصاری، صرفاً می‌تواند از مبنای تقصیر در دعاوی جبران خسارت علیه دولت استفاده نماید و هیچ گونه اختیار، آزادی و ابتکار عملی در تعیین مبنای مسئولیت مدنی دولت ندارد. زیرا قید صلاحیت دیوان عدالت اداری در رسیدگی به طرفیت دولت، وجود نوع خاصی از تقصیر بشرح فوق بوده و این مرجع تنها پس از اینکه خواهان خواسته‌ی دعوا را بر این مبنا استوار نموده صالح به رسیدگی بوده و پس از اثبات وجود تقصیر حق صدور حکم در این زمینه دارد.

اما این محدودیت در مورد دادگاه عمومی وجود ندارد. دادگاه عمومی صلاحیت رسیدگی به کلیه دعاوی جبران خسارت را دارد و تنها استثنای آن، رسیدگی به دعاوی جبران خسارتی است که مبتنی بر تقصیر دولت ناشی از تخلف از اجرای وظایف قانونی یا ترک آن باشد. از آن‌جا که اثبات شد در نظام حقوقی ایران مسئولیت مدنی، و بطور خاص مسئولیت مدنی دولت مبتنی بر تقصیر نیست، بنابراین دادگاه عمومی محدود به استفاده از نظریه تقصیر در احکام خود نبوده و می‌تواند از کلیه مبانی یادشده استفاده نماید.

در نظام حقوقی انگلستان، مرجع اختصاصی و مستقلی برای رسیدگی به دعاوی اداری وجود ندارد و

منابع

- Abolhamd, Abdolhamid. (2009). **Administrative Law of Iran** (8th ed). Tehran: Toos Publications. [In Persian]
- Akhound Khorasani, Mohammad Kazem. (1426 AH). **Kifayat al-Usul** (3rd ed). Qom: Aal al-Bayt li Ihya al-Turath. [In Persian]
- Amiri Ghaem Maghami, Abdolmajid. (2006). **Law of Obligations: Legal Events** (3rd ed). Tehran: Mizan Publications. [In Persian]
- Aronson, Mark. (2008). Government liability in negligence. *Melbourne University Law Review*, 32, 44–81. [In English]
- Babaei Mehr, Ali. (2014). **Administrative Law 2** (3rd ed). Tehran: Majd Publications. [In Persian]
- Badini, Hassan, & Shabani Kandasari, Hadi, & Radparvar, Sajjad. (2012). Strict liability: Foundations and instances. *Comparative Law Studies*, (3), 19–36. [In Persian]
- Bahr al-Olum, Seyed Mohammad. (1403 AH). **The Jurist's Sufficiency (Bolghat al-Faqih)** (Vol. 1, 4 vols, 4th ed). Tehran: Maktabat al-Sadegh. [In Persian]
- Barikloo, Alireza. (2017). **Civil Liability** (7th ed). Tehran: Mizan Publications. [In Persian]
- Craig, P. (2021). *Administrative Law* (9th ed). London: Sweet & Maxwell. [In English]
- Dehkhoda, Ali Akbar. (1998). **Dehkhoda Dictionary** (Vols. 5 & 7, 2nd ed). Tehran: University of Tehran Press. [In Persian]
- Dicey, A. V. (1965). *Introduction to the Study of the Law of the Constitution* (10th ed., E. C. S. Wade, Intro.). London, England: Macmillan & Co Ltd. [In English]
- Emami, Mohammad, & Ostovar Sangari, Kouros. (2010). **Administrative Law** (Vol. 1, including Administrative Law 1 & 2, 10th ed.). Tehran: Mizan Publications. [In Persian]
- Emami, Seyed Hassan. (2007). **Civil Law** (Vol. 1, 27th ed). Tehran: Eslamiyeh Publications. [In Persian]
- Farahidi, Al-Khalil ibn Ahmad. (1409 AH). **The Book of 'Ayn (Kitab al-Ayn)** (Vol. 4, 2nd ed). Tehran: Moasseseh Dar al-Hejreh. [In Persian]
- France. (n.d.). **Administrative Justice Code, Article L.211-1** (Code de justice administrative, Article L.211-1). [In French]
- Ghasemzadeh, Ghasem. (2014). **Constitutional Law** (5th ed). Tehran: Mizan Publications. [In Persian]
- Gholami, Yaser, & Javadi, Meysam, & Moghadasi, Mohammad Bagher. (2024). Expansion or restriction of jurisdiction: Analysis of the legislator's approach in the latest amendments to the Administrative Justice Court Law. *Administrative Law*, (39), 221–242. [In Persian]
- Hall, M. I., & Chouinard, A. (2018). Systemic wrongdoing, public authority liability, and the explanatory function of tort doctrine: Two case studies. *Tort Law Review*, 26(2), 71–98. [In English]
- Harlow, C. (1979). *Administrative Liability: A Comparative Study of French and English Law* (Doctoral dissertation, University of London). London School of Economics and Political Science. [researchonline.lse.ac.uk](https://searchonline.lse.ac.uk) [In English]
- Harlow, C. (1980). Public and private law: Definition without distinction. *The Modern Law Review*, 43(3). [In English]

- Hayati, Ali Abbas. (2019). **Civil Law 4: Civil Liability** (2nd ed). Tehran: Mizan Publications. [In Persian]
- Ibn Manzur, Muhammad ibn Mukarram. (1414 AH). **Lisan al-Arab** (Vol. 4, 3rd ed). Beirut: Dar Sader. [In Persian]
- Iravani Najafi, Mirza Ali. (2005). **Hashiyeh-ye Makaseb** (Vol. 1, 2 vols, 1st ed). Tehran: Kia Publications. [In Persian]
- JafariLangroudi, Mohammad Jafar. (2007). **A Detailed Treatise on Legal Terminology** (Vol. 3, 5 vols, 3rd ed). Tehran: Ganj-e Danesh Publications. [In Persian]
- Jhaveri, S. (2011). Constructing a framework for assessing public authority liability in negligence: The role of public law norms, private law norms and policy arguments. *Tort Law Review*, 19(3), 3–17. [In English]
- Katouzian, Nasser. (1992). **Legal Events** (1st ed). Tehran: Yalda Publications. [In Persian]
- Katouzian, Nasser. (2007a). **Foundations of Public Law** (3rd ed). Tehran: Mizan Publications. [In Persian]
- Katouzian, Nasser. (2007b). **Non-Contractual Obligations: Involuntary Liability** (Vol. 1, 8th ed.). Tehran: University of Tehran Press. [In Persian]
- Maghari, Reyhaneh. (2024). Compensation for damages and governing principles in the law and practice of the Administrative Justice Court with emphasis on the amendments of the 1402 Administrative Justice Court Law. *Proceedings of the Twelfth International and National Conference on Management, Accounting and Law Studies*, 1699–1707. [In Persian]
- Moein, Mohammad. (2007). **Moein Persian Dictionary** (Vol. 1, 4th ed). Tehran: Adna Publications. [In Persian]
- Mohaqeq Damad, Seyed Mostafa. (1406 AH). **Rules of Jurisprudence** (Vol. 1, 4 vols.). Tehran: Markaz-e Nashr-e Oloum-e Es-lami. [In Persian]
- Molaei, Ayat. (2020). Obstacles and challenges of enforcing governmental civil liability in Iran. *Public Law Studies*, (4), 1423–1440. [In Persian]
- Mousavi Khoei, Seyed Abolghasem. (1413 AH). **Misbah al-Usul** (Vol. 1, 1st ed.). Qom: Davari Publications. [In Persian]
- Mousavi Khomeini, Seyed Ruhollah. (1415 AH). **Badae al-Dorar fi Ghaedat Nafy al-Zarar** (3rd ed). Qom: Institute for Compilation and Publication of Imam Khomeini's Works. [In Persian]
- Mousazadeh, Reza. (2010). **Administrative Law 1 & 2** (13th ed). Tehran: Mizan Publications. [In Persian]
- Nason, S. M. (2014). *Judicial Review in England and Wales: A Constructive Interpretation of the Role of the Administrative Court* (Doctoral dissertation, University College London). [In English]
- rc.majlis.ir [In Persian]
- Safaei, Seyed Hossein, & Rahimi, Habibollah. (2022). **Civil Liability (Non-Contractual Obligations)** (17th ed.). Tehran: SAMT Publications. [In Persian]
- Woehrling, J.-M. (2008). **The French Model of Administration of Justice: Distinctions and Convergences between Judicial Justice and Administrative Justice** (Le modèle français d'administration de la justice: distinctions et convergences en-

tre justice judiciaire et justice administrative). *Revue française d'administration publique*, 125, 93–110. [In French]